

จลยทุทการวงส์ภาษาบาลีและภาษาไทย:
ประวัติและความสัมพันธ์เชิงสารัตถะ
The Culayuddhakāravamsa in Pali and Thai:
Background and Content Relation

เจียรไน วิทิดกุล

Jiaranai Vithidkul

อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาเอเชียใต้ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Lecturer of South Asian Languages Section, Faculty of Arts, Chulalongkorn University

E-mail : jiaranai.v@chula.ac.th

Received: March 05, 2023

Revised: March 14, 2023

Accepted: March 22, 2023

บทคัดย่อ

ชื่อ “จลยทุทการวงส์” เป็นที่รู้จักในวงวิชาการในฐานะวรรณคดีภาษาบาลีสสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ทว่าแท้จริงแล้วยังมีวรรณคดีภาษาไทยที่ใช้ชื่อว่าจลยทุทการวงส์อยู่อีก คือเรื่องที่มีชื่อกันในปัจจุบันว่า “จลยทุทการวงส์ความเรียง” และ “เทศนาจลยทุทการวงส์” นอกจากนี้ยังมีการพบเอกสารต้นฉบับจลยทุทการวงส์ฉบับใหม่จากประเทศฝรั่งเศส เป็นต้นฉบับที่ไม่เคยมีการตีพิมพ์มาก่อน การศึกษาในครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจลักษณะเอกสารต้นฉบับตัวเขียน ประวัติความเป็นมาของเรื่องจลยทุทการวงส์จากทุกเอกสารที่พบในปัจจุบัน และศึกษาเปรียบเทียบตัวบทเพื่อพิจารณาความสัมพันธ์เชิงสารัตถะของกลุ่มวรรณคดีจลยทุทการวงส์ ผลการศึกษาพบว่าต้นฉบับจลยทุทการวงส์ที่พบมักมีไม่ครบสมบูรณ์ ทำให้เนื้อหาขาดช่วงและไม่สามารถระบุชื่อผู้ประพันธ์หรือช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องได้ รวมตัวบทจลยทุทการวงส์ที่พบในปัจจุบันมีอย่างน้อย ๓ ส่วน เป็นส่วนภาษาบาลี ๑ ส่วน และส่วนภาษาไทยอย่างน้อย ๒ ส่วน ด้านความสัมพันธ์เชิงสารัตถะสามารถสันนิษฐานได้ว่า จลยทุทการวงส์ภาษาบาลีคงจะเป็นวรรณคดีเรื่องแรกในกลุ่มที่ประพันธ์ขึ้น จากนั้นจึงมีการประพันธ์เรื่องจลยทุทการวงส์ความเรียงโดยอาศัยจลยทุทการวงส์ภาษาบาลีเป็นต้นแบบ แต่ไม่ได้เป็นการแปลโดยตรง ภายหลังเทศนาจลยทุทการวงส์จึงประพันธ์โดยใช้จลยทุทการวงส์ความเรียงเป็นต้นแบบอีกชั้นหนึ่ง ส่วนตัวบทในต้นฉบับจากฝรั่งเศส แม้จะมีลักษณะคล้ายกับจลยทุทการวงส์ความเรียง แต่ยังไม่สามารถสรุปได้แน่ชัดว่าเป็นตัวบทเดียวกันหรือไม่

คำสำคัญ: จลยทุทการวงส์; พงศาวดาร; อยุธยา; เอกสารต้นฉบับ; บาลี

นางสาวเจียรไน วิทิดกุล Miss Jiaranai Vithidkul อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาเอเชียใต้ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย Lecturer of South Asian Languages Section, Faculty of Arts, Chulalongkorn University

Abstract

The Culayuddhakāravamsa is generally known as a Pali language chronicle composed in the early Rattanakosin period in Thailand, but apart from the famous Pali version, there are also Thai language versions of this literature: the “Chulayutthakāravong Khwam Rieng (Culayuddhakāravamsa in prose)” and the “Thetsana Chulayutthakāravong (preaching of Culayuddhakāravamsa)”, with the addition of the newly discovered manuscript from Paris, neither published nor identified. Therefore, this research aims to clarify the characteristic and background of every text and manuscript of the literature found, and to explain the relation between versions by comparing and discussing the content. Unfortunately, the texts of most versions of the Culayuddhakāravamsa are handed down to us incompleting, as the manuscripts are discovered in fragment, so the name of the author and the time of composing of each version are not affirmable. However, with the study of the texts, it can be deduced that the Pali version is the first Culayuddhakāravamsa composed. Then the Chulayutthakāravong Khwam Rieng, using the previous version as a guide, is composed afterward as an independent text, not a work of translation. The Thetsana Chulayutthakāravong is the latest composition, following the detail of Chulayutthakāravong Khwam Rieng closely. While the text preserved in the manuscript from Paris, despite being quite similar in style with the Chulayutthakāravong Khwam Rieng, is yet to be concluded whether or not it is the text of the same version, due to a very limited information of the piece.

Keywords: culayuddhakaravamsa; chronicle; ayutthaya; manuscript; pali

บทนำ

วรรณคดีชื่อ “จุลยุดการวงส์” เริ่มเป็นที่รู้จักแก่วงวิชาการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๓ เมื่อมีการตีพิมพ์วรรณคดีเรื่องนี้เป็นครั้งแรก พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ^๑ ระบุว่า จุลยุดการวงส์เป็นวรรณคดีภาษาบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทย มีเนื้อหาเกี่ยวกับพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ประพันธ์โดยสมเด็จพระพนรัตน์ สังฆาธิการแห่งวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม^๒ ในสมัย

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “คำนำ,” ใน จุลยุดการวงส์ ผูก ๒, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓) : หน้า ข-ค.

^๒ ปัจจุบันคือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

รัชกาลที่ ๑ จนถึงต้นรัชกาลที่ ๒ เรื่องจลยทุทการวงส์ที่ตีพิมพ์ครั้งนั้นเล่าเหตุการณ์ตั้งแต่ก่อนการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา จนถึงรัชกาลพระอินทราชา เป็นเนื้อหาที่ไม่ครบบริบูรณ์ตลอดเรื่อง เนื่องจากต้นฉบับที่ค้นพบเป็นใบลานจำนวนเพียง ๑ ผูก จนถึงปัจจุบันก็ยังไม่มีการค้นพบต้นฉบับเพิ่มเติม ทำให้คนส่วนใหญ่รู้จักจลยทุทการวงส์ในฐานะพงศาวดารภาษาบาลีขนาดสั้นไม่จบเรื่อง

อย่างไรก็ตาม ชื่อ “จลยทุทการวงส์” ไม่ได้ปรากฏเฉพาะเป็นวรรณคดีภาษาบาลีเท่านั้น แต่ยังมีเอกสารภาษาไทยที่ใช้ชื่อว่า “จลยทุทการวงส์” (อาจสะกดเป็น “จลยทุทการวงษ” หรือ “จลยทุทการวงค์”)^{๑)} อีกอย่างน้อย ๒ เรื่อง คือตัวบทที่ปัจจุบันนิยมเรียกว่า “จลยทุทการวงค์ความเรียง” และ “เทศนาจลยทุทการวงค์” ตามลำดับ ทั้งสองเรื่องนี้ประพันธ์ด้วยภาษาไทย มีเนื้อหาเกี่ยวกับพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คล้ายกัน ทว่ามีเนื้อความและสำนวนภาษาไม่เหมือนกัน ส่วนต้นและส่วนท้ายแตกต่างกัน ครอบคลุมช่วงเนื้อหาของพงศาวดารไม่เท่ากัน และไม่พอดีกับจลยทุทการวงส์ภาษาบาลี ทั้งจลยทุทการวงค์ความเรียง และเทศนาจลยทุทการวงส์ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๐ แต่จนถึงปัจจุบันก็ยังไม่มีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างตัวบทสามสำนวนในสองภาษาให้ชัดเจน มีเพียงบทความสั้น ๆ ของอิสริย์ ธีรเดช^{๒)} แสดงเนื้อหาสังเขปและข้อสังเกตเกี่ยวกับศักราชในจลยทุทการวงส์ภาษาไทยสองสำนวน นอกนั้นแล้วมี นิธิ เอียวศรีวงศ์^{๓)} กล่าวว่า “จลยทุทการวงค์ (ภาษาบาลี) หนังสือเรื่องนี้ซึ่งปัจจุบันมีฉบับไม่ครบคงจะเป็นต้นแบบให้แก่จลยทุทการวงค์ความเรียงและเทศนาจลยทุทการวงค์ ... เห็นได้ชัดว่าเป็นการแปลหรือย่อมาจากจลยทุทการวงค์ (ภาษาบาลี)” กระนั้นนิธิ เอียวศรีวงศ์ก็ไม่ได้แสดงหลักฐานประกอบคำกล่าวข้างต้นแต่อย่างใด

ผู้วิจัยได้สำรวจตัวบทจลยทุทการวงส์ทั้งสามสำนวน ได้แก่ จลยทุทการวงส์ภาษาบาลี จลยทุทการวงส์ความเรียง และเทศนาจลยทุทการวงค์ พบว่ามีข้อน่าสังเกตหลายประการซึ่งอาจไม่สอดคล้องกับคำกล่าวของนิธิ เอียวศรีวงศ์ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้รับสำเนาเอกสารต้นฉบับสมุดไทยเล่มหนึ่งจากหอสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เมื่อตรวจสอบเนื้อหาแล้วพบว่าเป็นเรื่องจลยทุทการวงส์ภาษาไทยอีกฉบับหนึ่งซึ่งไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน ในการนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรศึกษาประวัติต้นฉบับและประวัติตัวบท จากนั้นควรศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาของจลยทุทการวงส์ทุกฉบับ

^{๑)} แต่ละเอกสารสะกดชื่อนี้ต่างกันไป ปัจจุบันนิยมสะกดเป็น “จลยทุทการวงค์” แต่ในบทความนี้จะยึดรูปสะกดว่า “จลยทุทการวงส์” ตามชื่อวรรณคดีภาษาบาลี ยกเว้นเมื่อแสดงการอ้างอิงจากเอกสารอื่น จะใช้รูปสะกดตามเอกสารต้นทาง

^{๒)} อิสริย์ ธีรเดช, “สังเขปเนื้อหาและปัญหาเรื่องความคลาดเคลื่อนเฉพาะที่ปรากฏในเทศนาจลยทุทการวงค์”, ใน *เกร็ดความรู้จากประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนนิกาย*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๐) : ๖๙-๗๖.

^{๓)} นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*, (กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจ, ๒๕๒๓), หน้า ๑๙.

เพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์เชิงสารัตถะของตัวบทจุลยุทธการวงส์ทั้งหมดที่ค้นพบในปัจจุบัน อันจะนำความกระจ่างมาสู่กลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงส์มากขึ้น โดยเฉพาะในด้านประวัติการประพันธ์

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาลักษณะเอกสารต้นฉบับ ประวัติเอกสารต้นฉบับ และประวัติตัวบทของกลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงส์ที่พบในปัจจุบัน อันได้แก่จุลยุทธการวงส์ภาษาบาลี, จุลยุทธการวงส์ความเรียง, เทศนาจุลยุทธการวงส์, และต้นฉบับจุลยุทธการวงส์จากหอสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ กรุงปารีส
๒. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงสารัตถะของกลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงส์ดังกล่าว

วิธีการศึกษา

ผู้วิจัยเลือกศึกษากลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงส์โดยใช้เอกสารต้นฉบับตัวเขียน ร่วมกับเอกสารตีพิมพ์ของวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ เพื่อศึกษาประวัติต้นฉบับและประวัติของตัวบทโดยละเอียด และศึกษาตัวบทวรรณคดีเพื่อหาความสัมพันธ์เชิงสารัตถะของกลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงส์ทั้งหมด

อนึ่ง บทความนี้ใช้นิยามศัพท์เกี่ยวกับการศึกษาตัวบทและเอกสารต้นฉบับตามวิทยานิพนธ์ของเจียรไน วิทิตกุล^๖ ว่า

“ต้นฉบับ, เอกสารต้นฉบับ, เอกสารต้นฉบับตัวเขียน” หมายถึง วัสดุรองรับตัวเขียนใด ๆ ซึ่งมีข้อความเขียน จาร หรือชุบไว้ด้วยมือ (ในวัฒนธรรมสยามมีสมุดไทย ใบลาน เป็นต้น) ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “manuscript”

“ตัวบท” หมายถึง ข้อความที่ประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อหารวรรณคดี ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “text”

“สำนวน” หมายถึง ตัวบทที่แตกต่างกันมากอย่างมีนัยสำคัญภายในชื่อเรื่องเดียวกัน อาจเกิดจากการท่องจำตัวบทมาไม่ตรงกัน, แต่งเพิ่ม, แต่งใหม่, ซ้ำระ หรือจงใจแก้ไขตัวบทด้วยจุดประสงค์ต่าง ๆ ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “version”

“สำรับ” หมายถึง ต้นฉบับหลายเล่มที่สร้างเป็นชุดเดียวกัน ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า “set of copy”

ผลการศึกษา

ในเบื้องต้นนี้ จะได้แสดงรายละเอียดของจุลยุทธการวงส์ที่มีการค้นพบ นับตั้งแต่จุลยุทธการวงส์ภาษาบาลี, จุลยุทธการวงส์ความเรียง, เทศนาจุลยุทธการวงส์, และต้นฉบับจุลยุทธการวงส์จากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ กรุงปารีส จากนั้นจะแสดงผลการศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาและอภิปรายความสัมพันธ์เชิงสารัตถะของกลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงส์เป็นลำดับไป

^๖ เจียรไน วิทิตกุล, “มหาจุลยุทธการวงส์: ราชาริชาฉบับภาษาบาลี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๓), หน้า ๘-๙.

จลยทุทธการวงส์ภาษาบาลี

ประวัติเรื่องจลยทุทธการวงส์ภาษาบาลีสามารถศึกษาได้จากพระนิพนธ์ ๒ เรื่องของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช คือพระนิพนธ์ค่านำเมื่อคราวตีพิมพ์เรื่องจลยทุทธการวงส์ภาษาบาลีครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๖๓^๓ และพระนิพนธ์เรื่องตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร^๔ สามารถสรุปได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๕ วงวิชาการทราบกันว่ามีพงศาวดารชื่อจลยทุทธการวงส์ซึ่งเขียนเป็นภาษาบาลีอยู่ แต่ต้นฉบับสาบสูญไปและไม่มีผู้ใดเคยได้อ่าน สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงทรงสันนิษฐานว่า เรื่องจลยทุทธการวงส์คงจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับ “พระเจ้ากรุงธนบุรีรับชนะพม่าและปราบปรามจลาจล จนตั้งกรุงธนบุรีเป็นอิสราภาพได้ตั้งกรุงเก่า”^๕ และทรงสันนิษฐานว่าเรื่องนี้คงจะแต่งขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงมีการค้นพบต้นฉบับเรื่องจลยทุทธการวงส์ภาษาบาลีที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นต้นฉบับโบราณจารอักษรขอม พบจำนวน ๑ ผูก ผูกที่พบเป็นผูกที่ ๒ ของสำรับ

ตัวบทจลยทุทธการวงส์ภาษาบาลีประพันธ์ด้วยร้อยแก้วภาษาบาลี มีการแบ่งเนื้อหาออกเป็นปริเฉทโดยเนื้อหาที่ปรากฏในต้นฉบับเป็นช่วงปริเฉทที่ ๒-๓ เริ่มที่พระเจ้าสะโตง (สตุงค)^๖ เตรียมทำศึกกับพระเจ้าเชียงราย (ชिरาย) พระเจ้าเชียงรายพ่ายหนีมาสร้างเมืองไตรตรังษ์ (ตรีตริงค) ชายแดนปมได้เป็นพระเจ้าสิริไชยเชียงแสน (สิริไชยชียลกข) สร้างเมืองเทพมหานคร (เทพมหานคร) พระเจ้าอุทอง (สามิสฺวณฺณโทพ) สร้างกรุงศรีอยุธยา (สือยทุทยา) จากนั้นเล่าเรื่องกษัตริย์ของอาณาจักรอยุธยาตามลำดับมาถึงรัชกาลพระอินทราชา (วรอินทราชา)^๗ เนื้อหายังไม่จบสมบูรณ์ แต่เนื่องจากพบต้นฉบับเพียงผูกเดียวจึงไม่อาจทราบว่าตัวบททั้งหมดของจลยทุทธการวงส์ภาษาบาลีมีความยาวเท่าใด

ต้นฉบับจลยทุทธการวงส์ภาษาบาลีที่พบเป็นผูกที่ ๒ ของสำรับ ไม่ปรากฏข้อความอารัมภพจน์ (prologue) หรือปัจฉิมพจน์ (epilogue) ทำให้ไม่มีหลักฐานใด ๆ เกี่ยวกับประวัติการประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ ทว่าต้นฉบับเรื่องมหาทุทธการวงส์ซึ่งค้นพบในคราวเดียวกันมีข้อความปัจฉิมพจน์กล่าวว่า

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ค่านำ,” ใน *จลยทุทธการวงส์ ผูก ๒*, หน้า ก-ค.

^๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร,” ใน *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘) : ๑๔-๑๖.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^๖ ชื่อเฉพาะชื่อหนึ่งในเอกสารต้นฉบับของกลุ่มวรรณคดีจลยทุทธการวงส์มักมีรูปสะกดหลายแบบตามธรรมชาติของเอกสารต้นฉบับตัวเขียนในวัฒนธรรมสยาม ซึ่งสามารถหลากรูปสะกดได้แม้ในเอกสารเดียวกัน บทความนี้จะสะกดชื่อเฉพาะตามรูปสะกดปัจจุบันทั้งหมด ส่วนชื่อเฉพาะในตัวบทจลยทุทธการวงส์ภาษาบาลีซึ่งมีลักษณะเป็นคำยืมภาษาไทย โดยผ่านกระบวนการปรับให้เป็นภาษาบาลี (Pali-ization) นั้นจะแสดงด้วยรูปสะกดอย่างคำภาษาไทยเพื่อให้เข้าใจได้ง่ายและจะวงเล็บคำภาษาบาลีประกอบไว้ในจุดที่ชื่อนั้นปรากฏครั้งแรก

^๗ หอสมุดแห่งชาติ. ไบลาน. ๒๓๖๕/ง/๒. “จุฬยทุทธกาล”.

เรื่องจลยุทธการวงศ์สำนวนนี้มีมีการแบ่งเนื้อหาออกเป็นปริจเฉท ปริจเฉทที่ ๑ เริ่มตั้งแต่พุทธพยากรณ์ กำเนิดพระร่วง ประวัติของพระร่วงทั้งก่อนและหลังขึ้นครองราชย์ จบปริจเฉทเมื่อพระร่วงเสด็จหายไป ในแม่น้ำ และพิธีราชาภิเษกพระราชาบุตรของพระร่วง ส่วนปริจเฉทที่ ๒ เริ่มต้นด้วยความขัดแย้งระหว่าง พระเจ้าเชียงรายกับสามเณร อันนำไปสู่สงครามระหว่างเมืองสะโตงกับเมืองเชียงราย เรื่องพระเจ้าเชียงราย ตั้งเมืองไตรตรังษ์ ชายแสนปมได้เป็นพระเจ้าสีวิไชยเชียงแสนตั้งเมืองเทพมหานคร และพระเจ้าอุทอง ตั้งกรุงศรีอยุธยา ต้นฉบับหมุดตอนพระเจ้าอุทองเสด็จสวรรคตโดยไม่มีข้อความแสดงการจบปริจเฉท หรือจบเรื่อง ทำให้ทราบได้ว่าตัวบทจลยุทธการวงศ์เท่าที่ปรากฏในต้นฉบับนี้ยังไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ควรจะมีตัวบทยาวต่อไปอีก แต่เนื่องจากพบต้นฉบับเพียงเล่มเดียว ไม่ครบสำหรับ ทำให้ไม่สามารถระบุ ได้ว่าตัวบทจลยุทธการวงศ์สำนวนนี้ควรจะยาวต่อเนื่องไปอีกเท่าใด

เรื่องจลยุทธการวงศ์สำนวนนี้ประพันธ์เป็นร้อยแก้วภาษาไทย มีทั้งส่วนที่ประพันธ์แบบแปล ร้อยกรองและเป็นร้อยแก้วปกติ โดยตอนต้นจะประพันธ์แบบแปลร้อยกรอง คือยกข้อความภาษาบาลี เป็นคำหรือวลีสั้น ๆ แล้วแปลข้อความภาษาบาลีนั้นเป็นภาษาไทย พร้อมกับขยายความเพิ่มเป็นภาษาไทย อีกหลายประโยค วิธีแปลร้อยกรองนี้พบตั้งแต่ตอนพุทธพยากรณ์จนถึงตอนพระเจ้ากรุงสุโขทัยกล่าวลานางนาค หลังจากนั้นไปจนหมดต้นฉบับประพันธ์เป็นร้อยแก้วธรรมดา ไม่มีการยกข้อความภาษาบาลี ประกอบ

ประวัติวรรณคดีของจลยุทธการวงศ์สำนวนนี้ค่อนข้างเลื่อนราง อาร์มภพจน์ตอนต้นเรื่องไม่เอ่ยถึง นามผู้ประพันธ์หรือปีที่ประพันธ์ มีข้อความแต่เพียงว่าผู้ประพันธ์ “จะแต่งปรภมวพระคำภีร์” โดยไม่ได้ บอกว่าเป็นการแปลจากฉบับภาษาอื่นใด อีกทั้งทะเบียนของหอสมุดแห่งชาติก็บันทึกประวัติต้นฉบับไว้ เพียงโดยคร่าวว่า “กรมพระนเรศวฯ ประทาน ๒/๖/๒๔๖๘”^{๑๖} คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ ประทานต้นฉบับสมุดไทยเล่มนี้แก่หอพระสมุดวชิรญาณ (ปัจจุบันคือหอสมุดแห่งชาติ) เมื่อวันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ต่อมามีการตีพิมพ์จลยุทธการวงศ์สำนวนนี้ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๐ เพื่อเป็นหนังสือ งานศพนายจื่อ เทวินทรภักดี โดยใช้ชื่อหนังสือว่า “จลยุทธการวงศ์”^{๑๗} และในเดือนธันวาคมปีเดียวกัน ก็มีการตีพิมพ์ซ้ำในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖ โดยใช้ชื่อว่า “จลยุทธการวงศ์ความเรียง”^{๑๘} ภายหลังจลยุทธการวงศ์สำนวนนี้ได้ตีพิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้ง โดยเมื่อตีพิมพ์ครั้งใดก็ใช้ชื่อตามหนังสือประชุม พงศาวดารว่า “จลยุทธการวงศ์ความเรียง” ทุกครั้งจนชื่อนี้กลายเป็นชื่อมาตรฐานของจลยุทธการวงศ์ สำนวนนี้ไปโดยปริยาย ในบทความนี้จึงจะเรียกชื่อตัวบทนี้ว่า “จลยุทธการวงศ์ความเรียง” ด้วย

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๗} จลยุทธการวงศ์, (พระนคร: โรงพิมพ์ศรีสุเทพ, ๒๔๘๐) พิมพ์เนื่องในงานปลงศพนายจื่อ เทวินทรภักดี.

^{๑๘} ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๖ พิมพ์เนื่องในงานปลงศพนางละม่อม เศรษฐบุตร, (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, ๒๔๘๐).

คำนำของกรมศิลปากรในการตีพิมพ์ ๒ ครั้งแรกกล่าวตรงกันว่า “หนังสือเรื่องจุลยุทธการวงศ์นี้มีทั้งฉบับภาษามคธและภาษาไทย แต่ได้ฉบับมาไม่พร้อมกัน”^{๑๙} ทว่าไม่มีการระบุรายละเอียดว่าฉบับใดได้มาก่อนหลังอย่างไร ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ต้นฉบับจุลยุทธการวงศ์ภาษาไทย หรือคือจุลยุทธการวงศ์ความเรียงนี้น่าจะพบหลัง พ.ศ. ๒๔๖๓ ภายหลังจากการพบต้นฉบับจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลี เพราะแม้พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ เกี่ยวกับวรรณคดีจุลยุทธการวงศ์ก็ไม่มีกล่าวถึงจุลยุทธการวงศ์ฉบับภาษาไทยแต่อย่างใด^{๒๐} อาจเป็นไปได้ว่า วงวิชาการเพิ่งได้ทราบว่ามีวรรณคดีจุลยุทธการวงศ์ภาษาไทยก็เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิทรงนำต้นฉบับมามอบแก่หอพระสมุดวชิรญาณในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ นี้เอง

เทศนาจุลยุทธการวงศ์

เรื่อง “เทศนาจุลยุทธการวงศ์” พบต้นฉบับเพียงฉบับเดียวเช่นเดียวกับจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลี และจุลยุทธการวงศ์ความเรียง ต่างกันที่จุลยุทธการวงศ์สำนวนนี้ไม่พบต้นฉบับเป็นใบลานหรือสมุดไทย แต่กลับเป็นต้นฉบับกระดาษฝรั่ง เขียนด้วยดินสอดำเป็นอักษรไทยภาษาไทยตลอดฉบับ ปัจจุบันเก็บรักษาที่หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี ทะเบียนเอกสารอยู่ในหมวดพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา รหัส ๐๐๑.๑/๑๑ (รหัสเก่า ๒/ข.๑๑)

จุลยุทธการวงศ์สำนวนนี้ประพันธ์เป็นร้อยแก้วตลอดเรื่อง เริ่มต้นด้วยข้อความอารัมภพจน์สั้น ๆ ว่า “บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนาในจุลยุทธการวงศ์ สำแดงเรื่องลำดับโบราณกระษัตริย์ในสยามประเทศนี้ อันบุพพจารย์จนาไว้ว่า” ทำให้ทราบได้แน่ชัดว่าผู้ประพันธ์ตั้งใจเรียกชื่อตัวบทว่า “จุลยุทธการวงศ์” และประพันธ์ขึ้นสำหรับพระภิกษุใช้เทศนาถวายแก่พระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์โดยเฉพาะ

เมื่อจบอารัมภพจน์ ก็เริ่มต้นตัวบทตั้งแต่พระเจ้าเชียงใหม่ทำศึกแพ้พระยาสะโดงและเสด็จหนีมาตั้งเมืองไตรตรึงษ์ เรื่องชายแสนปมตั้งเมืองเทพนคร พระเจ้าอยู่ทองตั้งกรุงศรีอยุธยา เรื่องพงศาวดารอยุธยา ต่อไปกระทั่งเสียกรุงในปีจุลศักราช ๑๑๒๙ เมื่อจบเนื้อหาส่วนนี้มีข้อความว่าสิ้นสุดเรื่องจุลยุทธการวงศ์ และจะนำเนื้อหาจากคัมภีร์ “สังคีติการวงศ์” (เข้าใจว่าเป็น สังคีตยวงศ์) มาแสดงต่อ^{๒๑} จากนั้นก็ดำเนิน

^{๑๙} จุลยุทธการวงศ์, หน้า ก.

^{๒๐} ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “คำนำ”, ใน จุลยุทธการวงศ์ ผูก ๒, หน้า ก-ค.

^{๒๑} “รับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนาในจุลยุทธการวงศ์ สำแดงเรื่องลำดับโบราณกระษัตริย์อันได้เสวยสมบัติเป็นนคราธิบดีในสยามประเทศนี้ อันบุพพจารย์จนาไว้เพื่อจะให้บังเกิดประสาทเลื่อมใสและสังเวชในกุศลเหตุและอกุศลเหตุทั้งปวงต่าง ๆ ก็ยุติแต่เท่านี้ ะ ๑ บัดนี้จะได้ถวายวิไลตามเนื้อความในพระคัมภีร์สังคีติการวงศ์สืบเรื่องต้นเบเนลำดับต่อไป” ใน หอสมุดแห่งชาติ. สมุดกระดาษฝรั่ง. หมวดพงศาวดาร หมู่พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๐๐๑.๑/๑๑. “เทศนาพระราชพงษาวดารกรุงเก่าสังเขป”.

เรื่องหลังเหตุการณ์เสียกรุง ตั้งแต่พระยาวชิรปราการตั้งเมืองธนบุรี การตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ กระทั่งปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) เสด็จสวรรคต และพระราชโอรสขึ้นเสวยราชสมบัติต่อ (คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ช่วงท้ายของต้นฉบับมีลักษณะเป็นปัจฉิมพจน์ แสดงข้อธรรมว่าแม้พระมหากษัตริย์ก็ไม่ทรงล่วงพ้นความตาย สาธุชนจึงควรเจริญมรณานุสติภาวนาตามพุทธโอวาทให้ดี และจบเรื่องด้วยข้อความว่า “*โดยในยถาวิไลชนมานี้ ฯ*”^{๒๒} เนื่องจากต้นฉบับมีทั้งอารัมภพจน์และปัจฉิมพจน์ จึงกล่าวได้ว่าจลยุทธการวงศ์สำนวนนี้เป็นสำนวนเดียวเท่าที่พบในปัจจุบันที่มีเนื้อหาครบถ้วนบริบูรณ์ อย่างไรก็ตาม เนื้อหาส่วนที่เป็นพงศาวดารทั้งอาณาจักรอยุธยาและรัตนโกสินทร์ของจลยุทธการวงศ์สำนวนนี้มีลักษณะเป็นพงศาวดารสังเขป คือกล่าวถึงแต่ละเหตุการณ์เพียงโดยคร่าว ๆ ทำให้ตัวบททั้งหมดมีขนาดสั้นและมีรายละเอียดน้อยกว่าจลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีหรือจลยุทธการวงศ์ความเรียงมาก ที่เป็นเช่นนี้คงเพื่อให้เหมาะสมแก่วัตถุประสงค์การใช้งานคือใช้เทศนา ผู้ประพันธ์จึงเลือกปรับตัวบทมิให้ยืดยาวเกินควร

ประวัติวรรณคดีของจลยุทธการวงศ์สำนวนนี้ไม่มีระบุไว้ที่ใดแน่ชัด ทั้งไม่ปรากฏชื่อผู้ประพันธ์ และเวลาที่ประพันธ์ กรมศิลปากรสันนิษฐานว่าเรื่องนี้คงจะเรียบเรียงในสมัยรัชกาลที่ ๓^{๒๓} แต่ผู้วิจัยเห็นว่า เรื่องจลยุทธการวงศ์สำนวนนี้ควรจะประพันธ์ขึ้นโดยพระเถระชั้นผู้ใหญ่ในช่วงรัชกาลที่ ๒ พิจารณาจากข้อความอารัมภพจน์ และข้อความที่กล่าวถึงการขึ้นเสวยราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ว่า “*จึงสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชในยได้เสวยศิริราชมไหสวรรยสืบสันตติวงศ์ ดำรงปวรราชฉัตรสืบต่อกันมาตราบเท่าถึงกาลปัจจุบันทุกวันนี้*”^{๒๔} อีกทั้งน่าจะสังเกตว่า ตัวบทไม่ออกพระนามพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ว่า “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” และ “พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” พระนามทั้งสองนี้เป็นพระนามที่ตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๒๕} จึงเป็นไปได้ว่าจลยุทธการวงศ์สำนวนนี้จะประพันธ์ขึ้นก่อนมีการตั้งพระนามพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ดังกล่าว

ส่วนประวัติต้นฉบับของจลยุทธการวงศ์สำนวนนี้มีปรากฏในใบทะเบียนของหอพระสมุดวชิรญาณซึ่งปิดไว้ในหน้ารองปกของต้นฉบับว่า “*เทศนาพระราชพงษาวดารกรุงเก่าสังเขป ตั้งแต่พระเจ้าเชียงใหม่อพยบพระราชกุมารมาตั้งเมืองไตรตรังซ์ ถึงกรุงรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒*

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๓} ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), (๑๖).

^{๒๔} หอสมุดแห่งชาติ. สมุดกระดาศฝรั่ง. “เทศนาพระราชพงษาวดารกรุงเก่าสังเขป”.

^{๒๕} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ, อธิบายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘), หน้า ๑๔-๑๕.

เถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ฉบับหม่อมเจ้าวัชรินทร์ฯ หอฯ ชื่อ ร.ศ. ๑๓๑ (๒๔๕๕)” หมายถึงหอพระสมุดวชิรญาณซื้อต้นฉบับนี้มาจากหม่อมเจ้าวัชรินทร์ สิงหรา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ น่าสังเกตว่าหอพระสมุดฯ ได้ซื้อต้นฉบับนี้มาก่อนการค้นพบต้นฉบับจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลี แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงค้นคว้าเรื่องจุลยุทธการวงศ์อยู่ในขณะนั้นคงจะไม่ได้ทรงอ่านต้นฉบับจุลยุทธการวงศ์สำนวนนี้ เนื่องจากหอพระสมุดฯ ลงทะเบียนต้นฉบับในชื่อ “เทศนาพระราชพงษาวดารกรุงเก่าสังเขป” ไม่ออกชื่อว่าเป็นจุลยุทธการวงศ์ ซึ่งอาจทำให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพไม่ทรงทราบเกี่ยวกับต้นฉบับนี้ เมื่อพระราชนิพนธ์คำนำคราวตีพิมพ์จุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีในปี พ.ศ. ๒๔๖๓ จึงไม่ทรงอ้างถึงต้นฉบับหรือเนื้อหาเรื่องจุลยุทธการวงศ์สำนวนนี้เลย

จุลยุทธการวงศ์สำนวนนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖ รวมอยู่ในเล่มเดียวกับจุลยุทธการวงศ์ความเรียงและพงศาวดารเรื่องอื่น ๆ โดยใช้ชื่อว่า “เทศนาจุลยุทธการวงศ์”^{๒๖} อันเป็นชื่อที่ใช้เรียกแพร่หลายกันมาจนถึงปัจจุบัน

จุลยุทธการวงศ์จากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ กรุงปารีส

ต้นฉบับจุลยุทธการวงศ์เล่มนี้เก็บรักษาที่หอสมุดของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (Ecole française d'Extrême-Orient: EFEO) ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส^{๒๗} รหัสเอกสาร S42 เป็นสมุดไทยดำ ๑ เล่ม เขียนด้วยดินสอขาว ช่วงปกหลังขาดหายไปโดยไม่สามารถระบุจำนวนหน้าที่ขาดได้ ทำให้เนื้อความช่วงท้ายหน้าต้นและช่วงต้นหน้าปลายหายไปส่วนหนึ่ง ปกหน้าของต้นฉบับไม่มีข้อความเขียนไว้ ส่วนหน้ารองปกมีข้อความว่า “สมุดพงษาวดาร มังลองมาติกรุง” ถัดจากหน้ารองปกก็เป็นตัวบทวรรณคดี แต่ในหน้าแรกนั้นตัวอักษรเลือนรางและกระดาศมีรอยถลอกหลายแห่ง ไม่สามารถอ่านให้รู้ความได้ หน้าถัดไปจึงอ่านได้

เนื้อหาที่ปรากฏในต้นฉบับจุลยุทธการวงศ์ของ EFEO ประพันธ์ด้วยร้อยแก้ว มีรายละเอียดของแต่ละเหตุการณ์ละเอียดลออ และมีการแบ่งเนื้อหาออกเป็นปริจเฉท ช่วงแรกของต้นฉบับเป็นปริจเฉทที่ ๒๙ เล่าเหตุการณ์ศึกมังลอง (คือพระเจ้าอลองพญา กษัตริย์พม่า) ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา จนถึงมังลองสิ้นพระชนม์ ปริจเฉทที่ ๓๐ เป็นเหตุกบฏในฝ่ายพม่าและเรื่องบางระจัน จากนั้นจนจบเรื่องเป็นเล่าถึงการสงครามระหว่างพม่ากับกรุงศรีอยุธยากระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาในจุลศักราช ๑๑๒๙ โดยไม่มีข้อความระบุลำดับปริจเฉท ท้ายเรื่องเป็นกลอนแปด ๒ บท พรรณนาความยากแค้นในคราวเสียกรุง และจบเรื่อง

^{๒๖} ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๖.

^{๒๗} ผู้วิจัยขอขอบคุณ ดร.พีระ พนารัตน์ กัลยาณมิตรผู้มอบสำเนาภาพถ่ายของเอกสารต้นฉบับนี้แก่ผู้วิจัยสำหรับใช้ในการศึกษา

ด้วยประโยคว่า “สำแดงมาในเรื่องเมืองเสียม ชื่อจลยุทธการวงษ์ ๑ จบปริเฉทคำรบ ๑๓ เทาณี ๗๐”^{๒๘} ผู้วิจัยยังไม่สามารถระบุได้ว่าเหตุใดข้อความปิดเรื่องจึงกล่าวว่า “ปริเฉทคำรบ ๑๓” ทั้งที่ช่วงท้ายของเรื่องควรเป็นปริเฉทที่ ๓๑ ต่อจากปริเฉทที่ ๒๙ และ ๓๐ ในเล่มเดียวกัน อย่างไรก็ตาม เนื้อหาทั้งหมดที่ปรากฏนี้สามารถยืนยันได้แน่ชัดว่า ต้นฉบับจลยุทธการวงษ์เล่มนี้เป็นตอนจบเรื่องและเป็นเล่มสุดท้ายของสำรับ

ต้นฉบับจลยุทธการวงษ์ของ EFEO นั้นไม่ปรากฏประวัติใด ๆ ทั้งด้านการสร้างต้นฉบับ การเก็บรักษาในประเทศไทย จนถึงการใช้เปลี่ยนมือไปอยู่ในการดูแลรักษาของ EFEO ณ ประเทศฝรั่งเศส นอกจากนี้ตัวบทในต้นฉบับนี้ยังไม่เคยตีพิมพ์มาก่อนอีกด้วย

ความสัมพันธ์เชิงสารัตถะของจลยุทธการวงษ์สำนวนต่าง ๆ

กลุ่มวรรณคดีจลยุทธการวงษ์ที่พบในปัจจุบันมีอยู่อย่างน้อย ๓ สำนวน จาก ๔ ต้นฉบับดังที่ได้นำเสนอไป สำนวนที่มีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์ตลอดทั้งเรื่องมีเพียงสำนวนเดียว คือเทศนาจลยุทธการวงษ์ ส่วนอีก ๒ สำนวน คือจลยุทธการวงษ์ภาษาบาลี จลยุทธการวงษ์ความเรียง รวมถึงต้นฉบับจลยุทธการวงษ์จาก EFEO มีต้นฉบับตกทอดมาไม่ครบสำรับ ทำให้เหลือตัวบทเพียงบางส่วน อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบตัวบทเท่าที่มีอยู่ก็ยังสามารถมองเห็นความสัมพันธ์เชิงสารัตถะได้

ผู้วิจัยจะแสดงผลการเปรียบเทียบตัวบทจลยุทธการวงษ์จากทั้ง ๔ ต้นฉบับในรูปแบบตารางเพื่อให้เข้าใจง่าย โดยจะแยกเป็น ๒ ตารางให้เหมาะสมแก่ลักษณะตัวบทที่มีอยู่ คือตารางหนึ่งเปรียบเทียบเนื้อหาส่วนต้นเรื่องจากจลยุทธการวงษ์ภาษาบาลี, จลยุทธการวงษ์ความเรียง, และเทศนาจลยุทธการวงษ์ อีกตารางหนึ่งเปรียบเทียบเนื้อหาส่วนท้ายเรื่องจากเทศนาจลยุทธการวงษ์และในต้นฉบับของ EFEO สำหรับเนื้อหาส่วนกลางเรื่องซึ่งพบเพียงในเทศนาจลยุทธการวงษ์จะไม่นำมาแสดงหรือเปรียบเทียบให้เห็น เนื่องจากไม่พบต้นฉบับอื่นที่มีเนื้อหาส่วนเดียวกันพอจะนำมาเทียบได้

^{๒๘} Ecole française d'Extrême-Orient, Paris. สมุดไทยคำ. เลขที่ S42. “พงษาวดารกรุงเก่า”.

ตารางแสดงการเปรียบเทียบเนื้อหาส่วนต้นเรื่องจุลยุทธการวงศ์

จุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลี	จุลยุทธการวงศ์ความเรียง	เทศนาจุลยุทธการวงศ์
((ต้นฉบับไม่เหลือตกทอดมา))	อาร์มภพจน์	อาร์มภพจน์
	พุทธทำนายถึงการสังคายนาพระไตรปิฎก และพระบรมธาตุ	
	พระเจ้าศรีธรรมโศกราชครองกรุงสุโขทัย ได้นางนาคเป็นชายา ให้กำเนิดทารก ได้ชื่อว่า “ร่วง” พระร่วงมีวาจาสิทธิ์ จนพระเจ้ายกทัพมาตีเมืองสุโขทัย จึงส่งคน มาทำร้าย แต่พระร่วงใช้วาจาสิทธิ์หยุด ไว้ได้ พระร่วงไปครองเมืองสัชฌายะ เมื่อพระบิดาสิ้นพระชนม์ พระร่วงจึงมา ครองเมืองสุโขทัย พระร่วงไปเมืองจีน พระเจ้ากรุงจีนถวายธิดาแก่พระร่วง พระร่วงครองราชย์ช้านาน แล้วเสด็จหาย ไปในแม่น้ำ อภิเษกพระราชบุตรของ พระร่วงขึ้นครองกรุงสุโขทัยต่อไป จบ ปริเฉทที่ ๑	
	พระเจ้าเชียงใหม่รบขัดแย้งกับสามเณร ต่อมา เณรนั้นตายไปเกิดเป็นเจ้าเมือง สะโดง ^{๒๙}	
เจ้าเมืองสะโดงเตรียมทัพ ยกทัพไปตีเมือง เชียงราย	เจ้าเมืองสะโดงทำอุบายเตรียมทัพ ยกทัพ ไปตีเมืองเชียงใหม่	
พรรณนาศึกเชียงใหม่-สะโดง	พรรณนาศึกเชียงใหม่-สะโดง	
พระเจ้าเชียงใหม่แพ้เจ้าเมืองสะโดง หนีมา ไกล่เมืองกำแพงเพชร (วชิรปราการ)	พระเจ้าเชียงใหม่แพ้เจ้าเมืองสะโดง หนีมา ไกล่เมืองกำแพงเพชร	พระเจ้าเชียงใหม่ทำศึกแพ้พระยา สะโดง หนีมาไกล่เมืองกำแพงเพชร
พระอินทร์แปลงเป็นดาบสแนะนำให้ พระเจ้าเชียงใหม่สร้างเมืองที่นั่น ให้ชื่อ เมืองไตรตรึงษ์	พระอินทร์แปลงเป็นดาบส แนะนำให้ พระเจ้าเชียงใหม่สร้างเมืองที่นั่น ให้ชื่อ เมืองไตรตรึงษ์	พระอินทร์แปลงเป็นดาบส แนะนำ ให้พระเจ้าเชียงใหม่สร้างเมือง ที่นั่น ให้ชื่อเมืองไตรตรึงษ์
กษัตริย์เมืองไตรตรึงษ์ครองราชย์สืบต่อกันมา	กษัตริย์เมืองไตรตรึงษ์ครองราชย์สืบต่อกันมา	กษัตริย์เมืองไตรตรึงษ์ครองราชย์ สืบต่อกันมา

^{๒๙} จุลยุทธการวงศ์ความเรียงมักเขียนเป็น “สดวงษ”

กลยุทธ์การวงษ์ภาษาบาลี	กลยุทธ์การวงษ์ความเรียง	เทศนากลยุทธ์การวงษ์
ชายแสนปมชาวเมืองไตรตรึงษ์ทำไร่ พระธิดาเจ้าเมืองเสวยมะเขือที่ชายแสนปมปลูกแล้วตั้งครรภ์	ชายแสนปมชาวเมืองไตรตรึงษ์ทำไร่ พระธิดาเจ้าเมืองเสวยมะเขือที่ชายแสนปมปลูกแล้วตั้งครรภ์	ชายแสนปมชาวเมืองไตรตรึงษ์ทำไร่ พระธิดาเจ้าเมืองเสวยมะเขือที่ชายแสนปมปลูกแล้วตั้งครรภ์
เมื่อพระกุมารอายุได้ปีเศษ เจ้าเมืองทำพิธีเสี่ยงทายหาบิดาของพระกุมาร แต่พระกุมารไม่แสดงอาการว่าใครเป็นบิดา	เมื่อพระธิดาให้กำเนิดพระกุมาร เจ้าเมืองทำพิธีเสี่ยงทายหาบิดาของพระกุมาร เชิญชายทั้งเมืองมาร่วมพิธี	เมื่อพระกุมารอายุ ๒-๓ ขวบ เจ้าเมืองทำพิธีเสี่ยงทายหาบิดาของพระกุมาร เชิญชายทั้งเมืองมาร่วมพิธี
เจ้าเมืองทราบว่ายังมีชายแสนปมอีกคนหนึ่งไม่ได้มาร่วมพิธี จึงให้เชิญตัวมา พระกุมารจึงแสดงอาการว่าชายแสนปมเป็นบิดา	พระกุมารแสดงอาการว่าชายแสนปมเป็นบิดา	พระกุมารแสดงอาการว่าชายแสนปมเป็นบิดา
เจ้าเมืองเนรเทศชายแสนปม พระธิดาและกุมาร ชายแสนปมพาบุตรภรรยาไปอยู่ที่ไร่ของตน	เจ้าเมืองเนรเทศชายแสนปม พระธิดาและกุมาร ชายแสนปมพาบุตรภรรยาไปอยู่ที่ไร่ของตน	เจ้าเมืองเนรเทศชายแสนปม พระธิดา และกุมาร ชายแสนปมพาบุตรภรรยาไปอยู่ที่ไร่ของตน
พระธิดาโทมนัสถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่ตน		
ชายแสนปมทอดแหหาปลา แต่ได้ทองคำมากมายมาแทน		
ชายแสนปมตัดต้นไม้ พระอินทร์แปลงเป็นลิง แสร้งตีกลองทิพย์ให้ต้นไม้กลับไปติดกันเป็นต้นเดิม		
ชายแสนปมจับลิงได้ ลิงจึงมอบกลองทิพย์ให้	พระอินทร์แปลงเป็นลิง นำกลองทิพย์มาให้ชายแสนปม	พระอินทร์แปลงเป็นลิง นำกลองทิพย์มาให้ชายแสนปม
ชายแสนปมตีกลองให้ตนรูปงาม	ชายแสนปมตีกลองให้ตนรูปงาม	ชายแสนปมตีกลองให้ตนรูปงาม
พระธิดาไม่เชื่อว่าชายรูปงามคือชายแสนปม ชายรูปงามจึงตีกลองให้กลับเป็นชายแสนปม แล้วตีอีกครั้งให้กลับมารูปงาม		
พระธิดาเรียกช่างทองมาทำอุ้ให้พระกุมารนอน กุมารจึงได้ชื่อว่า เจ้าอุ้ทอง	พระธิดาตีกลองเนรมิตทอง นำมาทำอุ้ให้พระกุมารนอน กุมารจึงได้ชื่อว่า พระอุ้ทอง	พระธิดาตีกลองเนรมิตทอง นำมาทำอุ้ให้พระกุมารนอน กุมารจึงได้ชื่อว่า พระอุ้ทอง

กลยุทธ์การวงศ์ภาษาบาลี	กลยุทธ์การวงศ์ความเรียง	เทศนากลยุทธ์การวงศ์
อดีตชายแสนปมตีกลองเนรมิตเมืองเทพมหานคร ขึ้นครองราชย์ ได้นำม สิริไชย เชียงแสน	อดีตชายแสนปมตีกลองเนรมิตเมืองเทพมหานคร ขึ้นครองราชย์ ได้นำพระเจ้าสิ วิไชยเชียงแสน	อดีตชายแสนปมตีกลองเนรมิต เมืองเทพมหานคร ขึ้นครองราชย์ ได้นำพระเจ้าศิริไชยเชียงแสน
พระเจ้าสิริไชยเชียงแสนถวายบรรณาการ แก่พระเจ้าไตรตรังษ์		
พระเจ้าสิริไชยเชียงแสนสิ้นพระชนม์ กลองทิพย์อันตรธานไป จบปริเฉทที่๒	พระเจ้าสิวิไชยเชียงแสนสิ้นพระชนม์ กลองทิพย์อันตรธานไป	พระเจ้าศิริไชย เชียง แสน สิ้นพระชนม์ กลองทิพย์อันตรธาน ไป
พระเจ้าอุทองครองราชย์ระยะหนึ่ง แล้ว หาพื้นที่สร้างเมืองใหม่ ให้ชื่อ ศรีอยุธยา พระเจ้าอุทองใช้พระนามพระรามาธิบดี (วรามาธิบดี)	พระเจ้าอุทองครองราชย์ระยะหนึ่ง แล้วหาพื้นที่สร้างเมืองใหม่ ให้ชื่อ กรุงเทพมหานครทวารวดีศรีอยุธยา พระเจ้าอุทองใช้พระนาม สมเด็จพระ รามาธิบดี	พระเจ้าอุทองครองราชย์ระยะ หนึ่ง แล้วหาพื้นที่สร้างเมืองใหม่ ให้ชื่อ กรุงเทพมหานครทวารวดี ศรีอยุธยา พระเจ้าอุทองใช้ พระนาม สมเด็จพระรามาธิบดี
พระรามาธิบดีตั้งให้ขุนหลวงพะงั่ว (พมฺหนายก) เป็นพระบรมราชาธิราช (วรมราชาธิราช) ครองเมืองสุพรรณบุรี (สุวรรณภูมิ) และตั้งราชบุตรชื่อพระ รามศวร (วรามศวร) ครองเมืองลพบุรี (ลพบุรี)	พระรามาธิบดีให้พระเชษฐาไปครอง สุพรรณบุรี และราชบุตรชื่อพระรามศวร ครองลพบุรี	พระรามาธิบดีให้พระเชษฐาไป ครองสุพรรณบุรี และราชบุตรชื่อ พระรามศวรครองลพบุรี
กล่าวถึงเมืองขึ้น ๒๔ หัวเมือง	กล่าวถึงเมืองขึ้น ๑๖ หัวเมือง	กล่าวถึงเมืองขึ้น ๑๖ หัวเมือง
พระรามาธิบดีให้พระรามศวรไปตีเมือง กัมพูชา (กมพูชา)		
พระรามศวรรบกับกัมพูชา ขอให้พระ บิดาส่งกองทัพไปช่วย พระรามาธิบดีให้ พระบรมราชาธิราชยกทัพไป จึงได้ชัยชนะ		
เหตุการณ์ในรัชสมัยพระรามาธิบดี มีเรื่อง สร้างวัดพุทธไสวรรย์ (สคคพุทธยยาวาส) เป็นต้น		
สมเด็จพระรามาธิบดีสวรรคต	สมเด็จพระรามาธิบดีสวรรคต	สมเด็จพระรามาธิบดีสวรรคต

จลยุทธการวงศ์ภาษาบาลี	จลยุทธการวงศ์ความเรียง	เทศนาจลยุทธการวงศ์
พรรณนาพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาต่อไปโดยละเอียด ลำดับกษัตริย์มีพระราเมศวร, พระบรมราชาธิราช, เจ้าทองจันทร์ (สุวรรณจนท), พระราเมศวร (ครองราชย์ครั้งที่๒), พระรามราชา, พระเจ้านครินทร์ (นครินทร์), พระบรมราชาธิราช (วรปรมราชาธิราชชินท), พระบรมไตรโลกนาถ (วรปรมตรีโลกนาถ), และพระอินทราชา โดยเน้นที่การสงครามในสมัยพระเจ้าราเมศวร, ศีกระหว่างพระราชบุตรพระเจ้านครินทร์, ศีกในสมัยพระเจ้าบรมราชาธิราชและสมัยพระบรมไตรโลกนาถ	((ต้นฉบับตกทอดมาเท่านี้))	พรรณนาพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาต่อไปโดยสังเขป ลำดับกษัตริย์มีพระบรมราชาธิราช, เจ้าทองจันทร์, สมเด็จพระราเมศวร, พระยาราม, พระนครอินทราชา, สมเด็จพระบรมราชาธิราช, สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ, และกษัตริย์พระองค์อื่นๆ เรื่อยไปจนถึงกรุงศรีอยุธยาแล้วต่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์
((ต้นฉบับตกทอดมาเท่านี้))		

ตารางข้างต้นนี้แสดงข้อน่าสังเกตหลายประการทั้งด้านโครงสร้างและเนื้อหาของจลยุทธการวงศ์แต่ละสำนวน ประการแรกคือทั้งจลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีและจลยุทธการวงศ์ความเรียงมีการแบ่งเนื้อหาเป็นปริจเฉทคล้ายกัน ทว่าจุดสิ้นสุดของปริจเฉทกลับไม่ตรงกัน กล่าวคือจลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีจบปริจเฉทที่ ๒ เมื่อพระบิดาของพระเจ้าอู่ทองสิ้นพระชนม์ ขณะที่จลยุทธการวงศ์ความเรียงยังดำเนินเรื่องในปริจเฉทที่ ๒ ต่อจากเนื้อหาส่วนนั้นไปอีก กระทั่งถึงตอนพระเจ้าอู่ทองสวรรคต หมุดต้นฉบับที่มีอยู่ก็ยังไม่สิ้นสุดปริจเฉท นอกจากนี้ เนื้อหาของจลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีกับจลยุทธการวงศ์ความเรียงยังแตกต่างกันพอสมควร เห็นได้ชัดจากเนื้อหาช่วงชายแสนปมและช่วงรัชกาลพระเจ้าอู่ทอง เช่นเหตุการณ์ที่ชายแสนปมได้รับทองคำและกลองทิพย์ จลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีว่าชายแสนปมได้ทองคำจากการทอดแห และพระอินทร์สร้างตีกลองทิพย์รั้งความจนชายแสนปมจับได้ ส่วนจลยุทธการวงศ์ความเรียงว่าชายแสนปมได้ทองคำจากการตีกลองทิพย์โดยไม่มีเรื่องพระอินทร์สร้างรั้งความ หรือรายละเอียดในรัชกาลพระเจ้าอู่ทองที่ทั้งสองสำนวนแสดงจำนวนเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยาต่างกัน และจลยุทธการวงศ์ความเรียงไม่กล่าวถึงศีกระหว่างกรุงศรีอยุธยากับอาณาจักรกัมพูชา เป็นต้น

ในทางกลับกัน ตัวบทจลยุทธการวงศ์ความเรียงกับเทศนาจลยุทธการวงศ์กลับสัมพันธ์กันชัดเจน แม้เทศนาจลยุทธการวงศ์จะบรรยายพงศาวดารโดยสังเขป ไม่พรรณนารายละเอียด แต่ย้ลำดับเนื้อหาสอดคล้องกับจลยุทธการวงศ์ความเรียงทุกตอน หากเนื้อหาตอนใดของจลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีต่างกับจลยุทธการวงศ์ความเรียง เทศนาจลยุทธการวงศ์ก็จะเป็นไปในทางเดียวกับจลยุทธการวงศ์ความเรียงเสมอ และเมื่อเปรียบเทียบเนื้อหาหลังรัชกาลพระเจ้าอู่ทองในจลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีกับเทศนา

จุลยุทธการวงศ์ ลำดับกษัตริย์ของทั้งสองสำนวนก็แตกต่างกัน เทศนาจุลยุทธการวงศ์ไม่กล่าวถึงการขึ้นครองราชย์ครั้งแรกของพระราเมศวร ทั้งยังกล่าวถึงเหตุการณ์สงครามน้อยกว่าจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีมาก

การเปรียบเทียบเนื้อหาช่วงต้นเรื่องจากทั้งสามสำนวนแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีกับกลุ่มจุลยุทธการวงศ์ความเรียง-เทศนาจุลยุทธการวงศ์อย่างชัดเจน เป็นสิ่งยืนยันว่า จุลยุทธการวงศ์ความเรียงและเทศนาจุลยุทธการวงศ์ไม่ได้แปลจากจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีตามที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์เสนอ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า จุลยุทธการวงศ์ความเรียงเป็นงานที่ประพันธ์ขึ้นตามอย่างจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลี เห็นได้จากที่ใช้รูปแบบร้อยแก้วแบ่งปริเฉทและเนื้อหามีลำดับเหตุการณ์หลักสอดคล้องกัน แต่ไม่เหมือนกันในระดับรายละเอียด ขณะที่เทศนาจุลยุทธการวงศ์คงจะประพันธ์โดยอาศัยจุลยุทธการวงศ์ความเรียงเป็นต้นแบบ แต่ตัดทอนรายละเอียดให้กลายเป็นพงศาวดารฉบับสังเขปเพื่อให้มีความยาวเหมาะสมต่อการใช้เทศนาอันเป็นวัตถุประสงค์การประพันธ์ตามที่กล่าวไว้ในอารัมภพจน์ของเรื่อง

อนึ่ง เหตุที่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าจุลยุทธการวงศ์ความเรียงประพันธ์ตามอย่างจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลี มีใช้ฉบับภาษาบาลีประพันธ์ตามสำนวนความเรียง เนื่องจากประวัติตัวบทของจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีที่ว่า สมเด็จพระพนรัตน์ประพันธ์วรรณคดีคู่กันสองเรื่องคือมหายุทธการวงศ์และจุลยุทธการวงศ์แม้จุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีจะไม่ปรากฏหลักฐานวันเวลาที่ประพันธ์ แต่เป็นไปได้มากกว่า สมเด็จพระพนรัตน์จะประพันธ์เรื่องมหายุทธการวงศ์ขึ้นก่อนแล้วจึงประพันธ์เรื่องจุลยุทธการวงศ์ตามหลังและตั้งชื่อเรื่องให้สอดคล้องสัมพันธ์กันไปตามลำดับ^{๓๐} ภายหลังเมื่อมีการประพันธ์พงศาวดารเป็นภาษาไทยโดยใช้จุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีเป็นต้นแบบ พงศาวดารไทยฉบับนั้นจึงตั้งชื่อตามต้นแบบว่าจุลยุทธการวงศ์ไปด้วย แต่ผู้ประพันธ์จุลยุทธการวงศ์ความเรียงจะเป็นสมเด็จพระพนรัตน์หรือบุคคลอื่นใดนั้น ยังไม่สามารถสรุปได้ในขณะนี้

^{๓๐} ชื่อ “มหายุทธการวงศ์ (มหายุทธการวิส)” มาจากคำว่า “มหา” ‘ใหญ่, ยิ่งใหญ่’ + “ยุทธการ” ‘การสงคราม’ + “วิส” ‘พงศาวดาร’ รวมหมายถึง ‘พงศาวดารเกี่ยวกับการสงครามอันยิ่งใหญ่’ ส่วนชื่อ “จุลยุทธการวงศ์ (จุลยุทธการวิส)” มาจากคำว่า “จุล” ‘เล็ก, ร่อง’ + “ยุทธการ” + “วิส” จึงหมายถึง ‘พงศาวดารเกี่ยวกับการสงครามอันรอง’ อนึ่ง คำว่า “มหา” และ “จุล” นี้นิยมใช้ในการตั้งชื่อคัมภีร์ภาษาบาลี แสดงความเป็นคัมภีร์หลักที่มาก่อนและคัมภีร์รองที่ตามหลัง เช่นพระวินัย มหาวรรค (มหาวรรค) และจุลลวค (จุลวรรค) เป็นต้น

ตารางแสดงการเปรียบเทียบเนื้อหาส่วนท้ายเรื่องจลยุทธการวงศ์

เทศนาจลยุทธการวงศ์	ต้นฉบับจลยุทธการวงศ์จาก EFEO
มังลองกษัตริย์พม่ายกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา	((ต้นฉบับไม่เหลือตกทอดมา))
	การสู้รบระหว่างไทยกับพม่า มีสมรภูมิตันนทรี สมรภูมิโพสามต้น เหตุการณ์พม่าไล่ฆ่าชาวเรือ พม่าตั้งค่ายรอบกรุง ยิงปืนใหญ่ใส่พระราชวัง
มังลองตีกรุงศรีอยุธยาไม่สำเร็จ จึงยกทัพกลับ	อุบัติเหตุปืนใหญ่ระเบิด มังลองบาดเจ็บ พม่ายกทัพกลับไม่ถึงอังวะมังลองสิ้นพระชนม์ จบปริเฉทที่ ๒๙
	เหตุกบฏภายในกองทัพพม่า
มังระ ราชบุตรของมังลองให้มหาราชเป็นแม่ทัพ ยกมาตีกรุงศรีอยุธยา	มังระ ราชบุตรของมังลองปราบกบฏได้
	สมรภูมิบางระจัน ((ต้นฉบับขาดหายไปบางส่วน)) กระทั่งเสียค่ายบางระจัน จบปริเฉทที่ ๓๐
	เจ้ากรมหมื่นเทพพิพิธรบพม่าไม่ชนะ ถอยทัพไปที่นครราชสีมา
	มหาราชแม่ทัพพม่าป่วยตาย พม่าเลือกแม่ทัพใหม่
	การสู้รบระหว่างไทยกับพม่า มีสมรภูมิทางเรือ สมรภูมิโพสามต้น พญากำแพงเพชรไปตั้งทัพที่จันทบุรี พม่าตั้งค่ายล้อมกรุง
	ไทยส่งทูตเจรจากับพม่า แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ
พม่าล้อมเมือง เสียกรุงศรีอยุธยา	พม่าตีค่ายนอกเมืองของไทยได้หมด เข้าประชิดเมือง ยิงปืนใหญ่ต่อเนื่องและเผากำแพงจนทรุด พม่าเข้าเมืองได้ เสียกรุงศรีอยุธยา
ข้อความสรุปจำนวนกษัตริย์และจำนวนปีที่กรุงศรีอยุธยาดำรงอยู่มา	กลอนท้ายเรื่อง แสดงความทุกข์จากการเสียกรุง และว่าเป็นกรรมที่ทำให้เกิดเหตุเช่นนี้
ข้อความว่าจบเรื่องจลยุทธการวงศ์	ข้อความว่าจบเรื่องจลยุทธการวงศ์ เป็นปริเฉทที่ ๑๓
ข้อความว่าเริ่มต้นเนื้อหาจากสังคีตการวงศ์ต่อไป	
เล่าพงศาวดารธนบุรีและรัตนโกสินทร์จนถึงรัชกาลที่ ๒ โดยสังเขป	
แสดงข้อธรรมว่า แม้กษัตริย์ก็ไม่อาจล่วงพ้นจากอำนาจแห่งมัจจุราช คนจึงควรเจริญมรณานุสติ	

สำหรับเนื้อหาส่วนท้ายเรื่องนั้น ตารางเปรียบเทียบแสดงชัดเจนว่าแม้เทศนาจุลยุทธการวงศ์กับตัวบทในต้นฉบับจาก EFEO จะเล่าถึงเหตุการณ์ช่วงปลายกรุงศรีอยุธยาทั้งคู่ แต่เทศนาจุลยุทธการวงศ์ดำเนินเรื่องโดยสังเขปอย่างยิ่ง ไม่เห็นรายละเอียดใด ๆ ของสงคราม ต่างจากตัวบทในต้นฉบับจาก EFEO ที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสงครามไว้มากและกล่าวถึงสมรภูมิต่าง ๆ หลายแห่ง ทั้งนี้ น่าสังเกตว่าช่วงต้นเรื่อง เช่นในตอนชายแสนปม เทศนาจุลยุทธการวงศ์ยังบรรยายให้เห็นภาพคร่าว ๆ ว่าตัวละครทำอะไรอย่างไร ทำให้สามารถเปรียบเทียบหาความสัมพันธ์เชิงสารัตถะจนได้คำตอบว่าเทศนาจุลยุทธการวงศ์มีเนื้อหาสอดคล้องกับจุลยุทธการวงศ์ความเรียงมากกว่าสำนวนอื่น ทว่าในช่วงท้ายเรื่องนั้น เทศนาจุลยุทธการวงศ์ กลับมีเนื้อหาสั้นมากและแทบไม่บรรยายเหตุการณ์ใด ๆ เลย

เนื่องจากตัวบทจุลยุทธการวงศ์ในต้นฉบับจาก EFEO ประพันธ์ด้วยร้อยแก้วภาษาไทย (ยกเว้นตอนท้ายสุดของเรื่องเป็นกลอนสุภาพ) มีการแบ่งเนื้อหาออกเป็นปริจเฉท และมีการพรรณนารายละเอียดเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ได้รวบรัดเป็นพงศาวดารสังเขปอย่างเทศนาจุลยุทธการวงศ์ ทำให้ตัวบทนี้มีลักษณะคล้ายจุลยุทธการวงศ์ความเรียงมากกว่าสำนวนอื่น ๆ และเนื่องจากตัวบทจุลยุทธการวงศ์ความเรียงที่พบในปัจจุบันยังมีเพียงตอนต้นเท่านั้น ข้อสันนิษฐานหนึ่งจึงอาจเป็นว่า ตัวบทในต้นฉบับของ EFEO ก็คือช่วงท้ายของตัวบทจุลยุทธการวงศ์ความเรียงนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ผลการเปรียบเทียบตัวบทในต้นฉบับของ EFEO กับเทศนาจุลยุทธการวงศ์ซึ่งมีความแตกต่าง ไม่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวบททั้งสอง (ผิดกับช่วงต้นเรื่องเมื่อเทียบจุลยุทธการวงศ์ความเรียงกับเทศนาจุลยุทธการวงศ์) ก็อาจเป็นข้อโต้แย้งว่าตัวบทในต้นฉบับจาก EFEO มิใช่ตัวบทจุลยุทธการวงศ์ความเรียง แต่เป็นเรื่องจุลยุทธการวงศ์อีกสำนวนหนึ่งแยกไปอีกต่างหาก ในประเด็นนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ปัจจุบันยังไม่สามารถสรุปว่าตัวบทในต้นฉบับจาก EFEO เป็นตัวบทจุลยุทธการวงศ์ความเรียงตอนท้ายหรือไม่ เนื่องจากหลักฐานเท่าที่มียังน้อยเกินไป ขาดหลักฐานสำคัญคือตัวบทจุลยุทธการวงศ์ช่วงกลางเรื่องซึ่งมีใช้ฉบับสังเขป อันจะยืนยันความต่อเนื่องของเนื้อหาและสำนวนภาษาได้

บทสรุป

กลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงศ์เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพงศาวดาร โดยมุ่งเน้นส่วนพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเป็นสำคัญ กลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงศ์ที่พบในปัจจุบันมีอย่างน้อย ๓ สำนวน จาก ๔ ต้นฉบับ ทว่าโดยมากพบต้นฉบับไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ สำนวนที่พบแรกสุดคือจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลี พบต้นฉบับเฉพาะผูกที่ ๒ ของสำรับ มีเนื้อหาครอบคลุมตั้งแต่ก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาเป็นตัวบทจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีตัวบทเดียวในปัจจุบัน ส่วนจุลยุทธการวงศ์ภาษาไทยนั้นมีอย่างน้อย ๒ สำนวน ได้แก่ จุลยุทธการวงศ์ความเรียง, เทศนาจุลยุทธการวงศ์, และตัวบทจุลยุทธการวงศ์ในต้นฉบับจากสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ กรุงปารีส จุลยุทธการวงศ์ความเรียงพบต้นฉบับเฉพาะเล่มแรกของ

สำหรับ ครอบครัวนี้หาตั้งแต่ตำนานพระร่วงแห่งกรุงสุโขทัยจนถึงรัชกาลพระเจ้าอู่ทอง ประพันธ์ด้วยร้อยแก้ว เป็นพงศาวดารที่มีรายละเอียดต่าง ๆ มากมาย ขณะที่เทศนาจุลยุทธการวงศ์พบต้นฉบับเต็มเรื่อง ประพันธ์ด้วยร้อยแก้วเช่นเดียวกัน แต่เนื้อหาย่นย่อมากจนมีลักษณะเป็นพงศาวดารสังเขป ครอบครัวนี้หาตั้งแต่ก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งสิ้นกรุงต่อเนื่องไปจนถึงรัชกาลที่ ๒ ของกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเทศนาจุลยุทธการวงศ์ควรประพันธ์ขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ส่วนต้นฉบับจุลยุทธการวงศ์ที่ค้นพบล่าสุด ณ หอสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศที่กรุงปารีสเป็นสมุดไทยเล่มเดียวซึ่งเป็นเล่มสุดท้ายของสำหรับ ครอบครัวนี้หาช่วงศึกพระเจ้าอลองพญาไปจนจบเรื่องการเสียดังกรุงศรีอยุธยา ประพันธ์เป็นร้อยแก้ว มีสำนวนภาษาและโครงสร้างของเรื่องคล้ายกับจุลยุทธการวงศ์ ความเรียง แต่ยังไม่สามารถสรุปได้ว่าตัวบทในต้นฉบับนี้เป็นตัวบทตอนท้ายของจุลยุทธการวงศ์ความเรียงหรือไม่ เนื่องจากมีหลักฐานน้อยเกินไป

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหาจุลยุทธการวงศ์สำนวนต่าง ๆ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงสารัตถะ จะเห็นได้ว่า จุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีมีเนื้อหาแตกต่างกับจุลยุทธการวงศ์ความเรียงและเทศนาจุลยุทธการวงศ์ โดยแม้จะเรียงลำดับเหตุการณ์หลักตรงกัน แต่รายละเอียดนั้นต่างกันอยู่ไม่น้อย จึงสันนิษฐานได้ว่า จุลยุทธการวงศ์ความเรียงไม่ได้แปลออกจากจุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลี แต่เป็นงานที่ประพันธ์ขึ้นใหม่ โดยใช้จุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลีเป็นต้นแบบ ส่วนเทศนาจุลยุทธการวงศ์ก็สันนิษฐานว่าใช้จุลยุทธการวงศ์ความเรียงเป็นต้นแบบอีกทอดหนึ่ง แล้วตัดทอนเนื้อหาให้สั้นเพื่อใช้ในวัตถุประสงค์เฉพาะ ส่วนตัวบทในต้นฉบับจุลยุทธการวงศ์ของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ แม้มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเสียดังคล้ายเทศนาจุลยุทธการวงศ์ แต่เทศนาจุลยุทธการวงศ์ก็กล่าวถึงเนื้อหาโดยคร่าวมาก ทำให้ไม่เห็นความสัมพันธ์ที่ชัดเจนระหว่างตัวบททั้งสอง โดยสรุปแล้ว ลำดับการประพันธ์กลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงศ์จึงควรเริ่มจาก จุลยุทธการวงศ์ภาษาบาลี จุลยุทธการวงศ์ความเรียง และเทศนาจุลยุทธการวงศ์ไปตามลำดับ โดยผู้วิจัยหวังอย่างยิ่งว่าจะมีการค้นพบเอกสารต้นฉบับเพิ่มเติมในเวลาอันใกล้ อันจะทำให้ห้องสมุดความรู้เกี่ยวกับกลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงศ์สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้เป็นการทบทวนความรู้เกี่ยวกับต้นฉบับและตัวบทของวรรณคดีกลุ่มจุลยุทธการวงศ์ และเป็นการศึกษาความสัมพันธ์เชิงสารัตถะภายในกลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงศ์ด้วยตนเอง ผู้สนใจเนื้อหาของจุลยุทธการวงศ์ยังสามารถขยายขอบเขตการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มวรรณคดีนี้ได้อีกมาก เช่น ศึกษาความสัมพันธ์เชิงสารัตถะของกลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงศ์เปรียบเทียบกับพงศาวดารฉบับอื่น ๆ เพื่อให้เห็นที่มาและอิทธิพลที่กลุ่มวรรณคดีจุลยุทธการวงศ์มีต่อการเขียนพงศาวดารของสยาม หรือผู้ที่สนใจประวัติศาสตร์ก็อาจใช้กระบวนการศึกษาลักษณะเดียวกันนี้กับพงศาวดารอื่น ๆ ซึ่งมีเอกสารต้นฉบับที่ยัง

ไม่ได้ตีพิมพ์อีกจำนวนมาก เป็นการขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับพงศาวดาร ประวัติศาสตร์ และวรรณคดีของไทยให้กว้างขวางขึ้นต่อไป

บรรณานุกรม

- จุลยุทธการวงศ์ (พิมพ์เนื่องในงานปลงศพนายจื่อ เทวินทรภักดี). พระนคร: โรงพิมพ์ศรีสุเทพ, ๒๔๘๐.
 เจียรไน วิทิตกุล. “มหายุทธการวงศ์: ราชาราชฉบับภาษาบาลี”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต.
 คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๓.
 นิธิ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจ,
 ๒๕๒๓.
 บัญชีคัมภีร์ภาษาบาลี แลภาษาสันสกฤต อันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เมื่อปี
 วอก พ.ศ.๒๔๖๓. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๔.
 ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๖ (พิมพ์เนื่องในงานปลงศพนางละม่อม เศรษฐบุตร). พระนคร: โรงพิมพ์
 เดลิเมต์, ๒๔๘๐.
 ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
 กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ. อธิบายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ
 พิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘.
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. “คำนำ”, ใน จุลยุทธการวงศ์ ผูก ๒. หน้า ก-ค.
 พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓.
 _____. “ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร”, ใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
 เล่ม ๑. ๓-๕๔. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
 กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.
 สมเด็จพระวันรัตน์. จุลยุทธการวงศ์ ผูก ๒. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓.
 หอสมุดแห่งชาติ. ไบลาน. ๒๓๖๕/ง/๒. “จุฬยุทธกาล”.
 หอสมุดแห่งชาติ. ไบลาน. ๕๘๐๕/ก/๑๔-๑๗. “มหายุทธกาล”.
 หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. หมวดพงศาวดาร หมู่พงศาวดารเหนือ เลขที่ ๔๖. “จุลยุทธการวงศ์”.
 หอสมุดแห่งชาติ. สมุดกระดาศฝรั่ง. หมวดพงศาวดาร หมู่พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๐๐๑.๑/๑๗.
 “เทศนาพระราชพงษาวดารกรุงเก่าสังเขป”.

อิสริย์ ธีรเดช. “สังเขปเนื้อหาและปัญหาเรื่องความคลาดเคลื่อนเฉพาะที่ปรากฏในเทศนาจุลยุทธการวงษ์”,
ใน *เกิร์ตความรู้จากประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก*. กรุงเทพมหานคร: สำนัก
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.
Ecole française d’Extrême-Orient, Paris. สมุดไทยดำ. เลขที่ S42. “พงษาวดารกรุงเก่า”.